

JUNGTINIŲ TAUTŲ VAIKO TEISIŲ KOMITETAS

2021 M. VISUOTINĖS DISKUSIJOS DIENA

„Vaiko teisės ir alternatyvi globa“

I. ĮVADAS

Lietuvos Respublikos vaiko teisių kontrolieriaus įstaiga yra savarankiška ir nepriklausoma valstybės institucija, įsteigta pagal Lietuvos Respublikos Konstituciją Parlamento nutarimu.

Vaiko teisių kontrolierius (nepriklausomas valstybės pareigūnas):

- prižiūri ir kontroliuoja vaikų teisių įgyvendinimą ir apsaugą
- tiria vaiko teisių pažeidimus
- teikia pasiūlymus dėl vaiko teisių apsaugos
- skatina vaiko teises
- teikia informaciją apie vaiko teisių padėtį šalyje
- bendradarbiauja su vaikais, institucijomis ir organizacijomis bei kitais asmenimis, dirbančiais vaiko teisių apsaugos srityje

II. APLINKOS ANALIZĖ

Vaikų globos institucijų pertvarka (skaidymas į mažesnius subjektus, kuriant bendruomeninius vaikų globos namus ir pan.), nestiprinant kitų už vaiko teisių apsaugą ir pagalbą šeimai atsakingų sričių, nedidinant ir neinvestuojant į šių sričių specialistų kompetencijų didinimą, duoda nepakankamą rezultatą.

Lietuva kelis dešimtmečius vykdė įvairaus masto ir turinio vaiko globos reformas, kūrė ir įgyvendino įvairaus lygmens strategijas ir veiksmų planus¹. Pirmaisiais etapais dėmesys buvo sutektas į vaikų globos institucijų infrastruktūros ir vaikų gyvenimo sąlygų gerinimą: buvo mažinamas vietų skaičius vaikų globos namuose (anksčiau vienoje įstaigoje galėjo būti apgyvendinama keli šimtai vaikų), pertvarkomos globos namų patalpos, siekiant sukurti aplinką, artimą šeimos aplinkai, nustatomi ir nuolat peržiūrimi reikalavimai specialistų, dirbančių su vaikais, profesinei sudėčiai ir kvalifikacijai. Pradėtas dirbti ir nuolat tobulinamas socialinis darbas su

¹ Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2007 m. spalio 11 d. įsakymu Nr. A1-282 patvirtintas Vaikų globos įstaigų tinklo optimizavimo planas, jame užsibrėžtas uždavinys nuo 2010 metų sumažinti vaikų vietų skaičių globos įstaigose iki 60. Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2007 m. spalio 31 d. nutarimu Nr. 1193 patvirtino Vaiko globos (rūpybos) sistemos reorganizavimo strategiją ir šios strategijos įgyvendinimo priemonių 2007-2012 metų planą, kurio tikslas – skatinti alternatyvias vaiko globos (rūpybos) formas, mažinti vaikų, paimamų iš šeimų bei patenkančių į institucinės globos sistemą skaičių.

šeimomis, tačiau dėl nepakankamo socialinių bei kitų šeimai reikalingų paslaugų išvystymo², nekoordinuoto paslaugų teikimo, vaiko teisių apsaugos institucijų ir kitų paslaugas bei pagalbą šeimai teikiančių specialistų ir institucijų bendradarbiavimo ir koordinavimo trūkumo, taip pat skirtingų tų pačių klausimų ar įstatymų nuostatų įgyvendinimo praktikų savivaldybėse (vaiko teisių apsaugos institucijų sistema buvo decentralizuota, vykdomosios valdžios ir vietos savivaldos institucijoms buvo pakankamai sudėtinga rasti konsensusą dėl paslaugų šeimai plėtros, vienodų vaiko teisių užtikrinimo standartų), vaikų, patenkančių į alternatyvios globos sistemą ir apgyvendinamų vaikų globos institucijoje, vaikų išskyrimo su tėvais pakartotinumą statistiniai rodikliai nebuvo patenkinami.

Daugelį metų reikšmingai nemažėjo tėvų globos netekusių vaikų skaičius, nekito vaikų globos nustatymo priežastys, labai didelė tėvų globos netekusių vaikų dalis buvo apgyvendinama institucijose.

Pavyzdžiui:

2006 metais Lietuvoje gyveno 691 793 vaikai. 10542 vaikai buvo netekę tėvų globos, iš jų 6210 glojami institucijose. Veikė 111 vaikų globos įstaigos, vietų jose – 5819, t.y. institucijos buvo perpildytos, jose apgyvendinta daugiau vaikų, nei jos galėjo priimti.

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriui ypač didelį susirūpinimą kėlė tai, kad institucijose buvo apgyvendinami ir tėvų globos netekę kūdikiai ir vaikai iki 3 metų. Tokie vaikai buvo glojami sveikatos priežiūros institucijose – sutrikusio vystymosi kūdikių namuose (SVKN). Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus atlikti tyrimai³ parodė, kad absoliuti dauguma vaikų šiose įstaigose buvo apgyvendinta ne dėl jų sveikatos būklės, o dėl jų amžiaus sąlygoto didesnio priežiūros poreikio, finansavimo ypatumų (savivaldybės nepatirdavo išlaidų už šių vaikų socialinės globos paslaugų teikimą), neišvystytos vaiko globos paslaugų šeimose sistemos.

Lietuvai pradėjus deinstitutionalizacijos procesą⁴, dėmesys buvo fokusuotas į kompleksiskai teikiamų paslaugų šeimai sistemos kūrimą ir plėtrą, užtikrinant paslaugų individualizavimą, jų prieinamumą bendruomenėje, vaikų, negalinių grįžti į biologinę šeimą globos šeimoje ir įvaikinimo skatinimą.

Taip pat atlikta vaiko teisių apsaugos institucijų sistemos reforma⁵, išgrynintos atskirų sričių specialistų funkcijos, įstatymų lygmenyje nustatyti reagavimo į vaiko teisių pažeidimus, paslaugų poreikio vertinimo algoritmai, įtvirtinti draudimai vaikams iki 3 metų amžiaus nustatyti globą

² Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2012-09-11 tyrimas (pažyma) „Dėl socialinių paslaugų organizavimo ir teikimo socialinės rizikos šeimoms problemų bei jų įtakos vaiko teisių apsaugos užtikrinimui“ (<http://vtaki.lt/lt/teisine-informacija/vaiko-teisiu-padeties-vertinimas/atlikti-tyrimai-ir-apibendrinimai>).

³ Vaiko teisių apsaugos kontrolierės 2011-11-16 tyrimas „Dėl vaikų iki 3-4 m. globos organizavimo sutrikusio vystymosi kūdikių namuose ir kitose (Panevėžio A. Bandzos kūdikių ir vaikų globos namuose ir VšĮ Kauno klinikų filialo vaikų reabilitacijos ligoninėje „Lopšelis“) globą vykdančiose įstaigose problemų“ (<http://vtaki.lt/lt/teisine-informacija/vaiko-teisiu-padeties-vertinimas/atlikti-tyrimai-ir-apibendrinimai>);

Vaiko teisių apsaugos kontrolierės 2015-03-20 tyrimas „Dėl pokyčių vaikų iki 3 (4) metų ir vaikų su negalia, glojamų sutrikusio vystymosi kūdikių namuose bei A. Bandzos kūdikių ir vaikų globos namuose, srityje“ (<http://vtaki.lt/lt/teisine-informacija/vaiko-teisiu-padeties-vertinimas/atlikti-tyrimai-ir-apibendrinimai>).

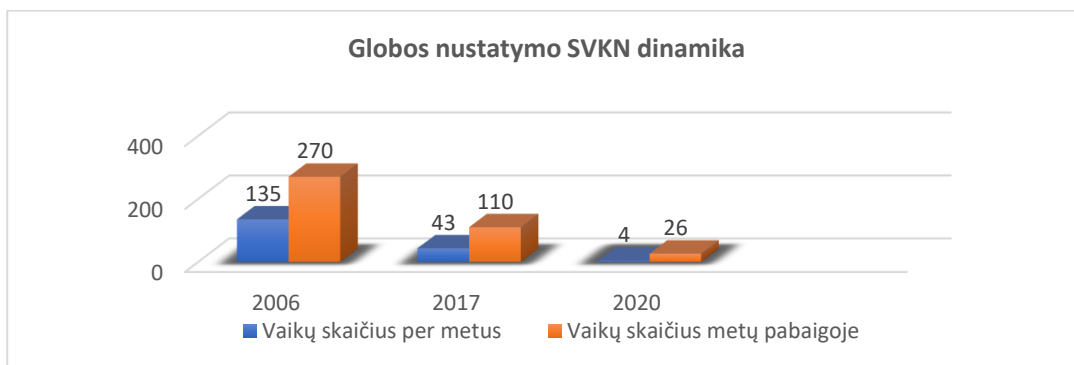
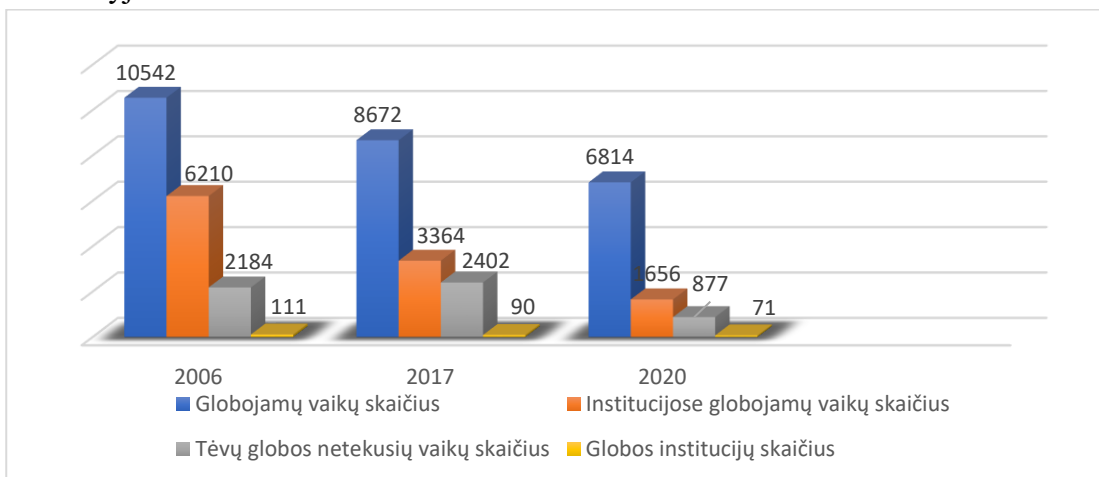
⁴ Neįgalių vaikų, likusių be tėvų globos vaikų, suaugusių neįgalių asmenų socialinės globos namų deinstitutionalizacijos strateginės gairės, patvirtintos socialinės apsaugos ir darbo ministras 2012 m. lapkričio 16 d. įsakymu Nr. A1-517; Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų planas, patvirtintas socialinės apsaugos ir darbo ministro 2014 m. vasario 14 d. įsakymu Nr. A1-83, https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/pdf/9950_a1-83order.pdf.

⁵ <https://vaikoteises.lt/protection-of-children/the-lithuanian-child-rights-protection-system/>

institucijose (išskyrus nustatytas išimtis), užkirstas kelias vaikų globai sveikatos priežiūros įstaigų tipo institucijose (sutrikusio vystymosi kūdikių namuose), atsirado budintys (profesionalūs) globotojai ir jiems paslaugas teikiantys Globos centrai, įtvirtinti nauji pagalbos šeimai mechanizmai, minimalių paslaugų šeimoms, kurių teikimą turi užtikrinti kiekviena savivaldybė, paketas (bazinis paslaugų paketas), taip pat teisiniai institutai (pavyzdžiui, teismo leidimas paimiti vaiką iš atstovų pagal įstatymą, atvejo vadyba, vaiko laikinoji priežiūra, kt.), užtikrinantys, kad praktikoje vaikai iš atstovų pagal įstatymą būtų paimiti tik kraštutiniu atveju, išnaudojus visas priemones įgalinti šeimą pačiai pasirūpinti vaiku (vaikais).

III. PASIEKTI REZULTATAI

Įgyvendinus nurodyto etapo priemones, ženkliai sumažėjo vaikų, globojamų institucijose, tėvų globos netekusių vaikų bei vaikų globos institucijų skaičius. Ypatingas proveržis pasiektas vaikų iki 3 metų globos srityje.

IV. PRIEMONĖS, SKIRTOS ŠEIMAI STIPRINTI IR SUTEIKTI JAI PAGALBĄ, UŽKERTANČIOS KELIĄ VAIKŲ PATEKIMUI Į GLOBOS SISTEMĄ

- Stiprinama (denstytucionalizacijos kontekste) vaikų raidos sutrikimų ankstyvoji rehabilitacija ir sveikatos priežiūros paslaugų prieinamumas neįgaliam ar specialiųjų poreikių turinčiam vaikui, diegiama laikino „atokvėpio“ paslaugų sistemą šeimoms (įskaitant globėjų ir budinčių globotojų).

- Siekiant pagalbos ir paslaugų vaikui ir šeimai efektyvumo, koordinuoto ir kompleksinio paslaugų teikimo, įteisintas atvejo vadybos institutas – atvejo vadybininko (savivaldybės socialinių paslaugų įstaigos socialinio darbuotojo) koordinuojamų kompleksinės pagalbos vaikui ir jo atstovams pagal įstatymą organizavimas bei teikimas.

Atvejo vadyba įgalina teikti prevencinę pagalbą šeimoms, kuri padeda užkirsti kelią galimiems socialinės rizikos veiksniams šeimoje pasireikšti, taip pat taikyti ankstyvąją intervenciją (teikti pagalbą vaikui ir šeimai anksčiau, nei problemos šeimoje įsisenėja), teikti intensyvią intervencinę pagalbą – kompleksinę intensyvią ir neatidėliotiną pagalbą vaikui ir jo šeimai, nustačius sritis, kuriose pasireiškia įsigalėję socialinės rizikos veiksniai šeimoje. Atvejo vadybininkas įvertina vaiko ir šeimos poreikius bei jos aplinką, telkia bendruomenės narius ir specialistus reikalingai pagalbai teikti bei koordinuoja pagalbos vaikui ir šeimai procesą. Pagalbos planą, pasitelkiant vaiko tėvus ar kitus jo atstovus pagal įstatymą, sudaro atvejo vadybos procese dalyvaujantys specialistai (ne ilgesniam kaip 12 mėnesių laikotarpiui, trukmė nustatoma atsižvelgiant į atvejo vadybos procese dalyvaujančių specialistų rekomendacijas). Pagalbos plane nustatytų institucijų specialistai privalo dalyvauti įgyvendinant pagalbos plane nurodytus veiksmus ir priemones.

- Įgyvendintos priemonės kuriant kompleksiškai teikiamų paslaugų sistemą, kuri sudarytų galimybes kiekvienam vaikui, neįgaliajam ar jo šeimai (globėjams, rūpintojams) gauti individualias pagal poreikius paslaugas ir reikiamą pagalbą bendruomenėje, o kiekvienam likusiam be tėvų globos vaikui augti saugioje ir jo raidai palankioje aplinkoje (įtėvių, globėjų šeimoje). Kompleksinė pagalba – socialinės, sveikatos priežiūros, švietimo, psichologinės ir kitokios pagalbos priemonių derinys, sudarantis sąlygas vaiko atstovams pagal įstatymą užtikrinti vaikui saugią aplinką, kokybišką šeimos funkcionavimą ir jos gerovę. Kompleksinės pagalbos organizavimą ir teikimą koordinuoja atvejo vadybininkas.

Siekiant užtikrinti kaip įmanoma tolygesnį paslaugų ir pagalbos šeimoms prieinamumą, patvirtintas bazinis paslaugų paketas, kurio paslaugų spektrą ir apimtį turi užtikrinti kiekviena savivaldybė.

- Siekiant praktikoje užtikrinti nuostatą, kad vaiko paėmimas iš jo tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą būtų taikomas kaip kraštutinė priemonė, nuo 2020-01-01 pradėjo veikti vaiko laikinosios priežiūros institutas⁶.

Vaiko laikinoji priežiūra apima saugios aplinkos vaikui užtikrinimą (kai nustatomas vaiko apsaugos poreikis):

- 1) perduodant vaiką giminaičių, su vaiku emociniais ryšiais susijusių asmenų ar kitų vaiko tėvų, ar jo atstovų pagal įstatymą nurodytų asmenų, galinčių laikinai prižiūrėti vaiką, priežiūrai, vaiko ir tėvų ar kitų jo atstovų pagal įstatymą gyvenamojoje vietoje;

- 2) organizuojant vaiko laikinąją priežiūrą pas giminaičius, su vaiku emociniais ryšiais susijusius asmenis ar kitus vaiko tėvų ar jo atstovų pagal įstatymą nurodytus asmenis, galinčius laikinai prižiūrėti vaiką, prižiūrinčių asmenų gyvenamojoje vietoje (bendru vieno iš vaiko tėvų (ar abiejų tėvų) ar kito (kitų) vaiko atstovo (atstovų) pagal įstatymą ir vaiko laikinąją priežiūrą vykdančių asmenų sutarimu.);

⁶ Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 36⁴ straipsnis.

3) organizuojant vaiko laikinąją priežiūrą, apgyvendinus jį kartu su jo tėvais ar vienu iš jų, arba kitais vaiko atstovais (atstovu) pagal įstatymą, kurie (kuris) nekelia pavojaus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, socialinę priežiūrą teikiančioje socialinių paslaugų įstaigoje.

Vaiko laikinosios priežiūros priemonės, nurodytos 1 ir 2 punktuose gali būti taikomos iki 30 dienų, 3 punkte – pagal poreikį, bet ne ilgiau kaip 12 mėnesių. Jeigu vaiko laikinosios priežiūros metu visos įmanomos pagalbos šeimai priemonės yra išnaudotos ir buvo neveiksmingos, o vaiko tėvai ar kiti vaiko atstovai pagal įstatymą nededa pastangų, nekeičia savo elgesio ir toliau išlieka realus pavojus vaiko fiziniam ar psichiniam saugumui, sveikatai ar gyvybei šeimoje, inicijuojamas laikinosios globos (rūpybos) nustatymo procesas (gavus teismo leidimą paimiti vaiką iš tėvų).

2020 metais vaiko laikinoji priežiūra buvo taikyta 1605 atvejais.

- Didelę reikšmę šeimos stiprinimui ir vaikų atskyrimo nuo tėvų išvengimui turi ir reformuotos (centralizuotos) Vaiko teisių apsaugos institucijos sudėtyje veikiančios *mobiliosios komandos* (specialistų grupė), teikiančios į krizę patekusiai šeimai ir vaikui intensyvią pagalbą ir bendradarbiaujanti su atvejo vadybininku, nustatčius vaiko apsaugos poreikį.“

V. PRIEMONĖS, APRIBOJANČIOS VAIKŲ PATEKIMĄ Į INSTITUCIJAS

- Civiliniame kodekse nustatyta, kad nuo 2017-01-01 likęs be tėvų globos vaikas apgyvendinamas valstybinėje arba nevyriausybinėje vaikų globos institucijoje tik išimtiniais atvejais, kai nėra galimybės jo globoti šeimoje arba šeimynoje.

- Civiliniame kodekse nustatyta, kad nuo 2017-01-01 vaiko iki trejų metų globa vaikų globos institucijoje įstatymų nustatyta tvarka gali būti nustatyta tik išimtiniais atvejais ir gali trukti ne ilgiau kaip tris mėnesius, išskyrus nustatytas griežtas išimtis (pavyzdžiui, specializuotų paslaugų, kurių neįmanoma suteikti globojant vaiką šeimoje ar šeimynoje, poreikis).

- 2017-01-01 įsigaliojo sveikatos apsaugos ministro įsakymas⁷, kuriuo patvirtintas medicininių indikacijų (ligų ir (ar) susijusių sveikatos sutrikimų) sąrašas, kuriuo vadovaujantis sutrikusio vystymosi kūdikių namuose vaikams teikiamos stacionarinės asmens sveikatos priežiūros paslaugos.

- Nuo 2018-01-01 atsirado budinčių (profesionalių) globotojų, galinčių bet kurio paros metu priimti į šeimą be tėvų globos likusį vaiką) institutas (įtvirtintas Civiliniame kodekse bei Socialinių paslaugų įstatyme). Budinčius globotojus ruošia, teikia jiems paslaugas ir pagalbą Globos centrai.

- Nuo 2018-07-01 įsigaliojusioje Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo redakcijoje nustatytas reagavimo į gaunamus pranešimus apie galimus vaiko teisių pažeidimus algoritmas (terminai, procedūros, įgaliojimai), nustatyti kriterijai, kuriems esant vaikas gali būti paimitas iš tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą.

Nustatyta, kad leidimą paimiti vaiką iš jo tėvų ar kitų atstovų pagal įstatymą priima išduoda teismas, kai yra *realus* pavojus vaiko saugumui, sveikatai, gyvybei (tenkindamas Vaiko teisių apsaugos institucijos prašymą išduoti leidimą paimiti vaiką iš šeimos arba jį atmesdamas). Teismas yra aktyvus vertinant ar aplinkybės, kėlusios (keliančios) grėsmę vaikui neišnyko.

⁷ Sveikatos apsaugos ministro 2016-06-06 įsakymas Nr. V-715 „Dėl medicininių indikacijų (ligų ir (ar) susijusių sveikatos sutrikimų) sąrašo, kuriuo vadovaujantis sutrikusio vystymosi kūdikių namuose vaikams teikiamos stacionarinės asmens sveikatos priežiūros paslaugos, patvirtinimo“.

VI. BAIGIAMOSIOS PASTABOS

Vertindama tėvų globos netekusių vaikų interesų užtikrinimo tendencijas ir problemas vaiko institucinės globos srityje, vaiko teisių apsaugos kontrolierė stebi daug teigiamų pokyčių (sukurtas/tobulintas teisinis reglamentavimas, sukurtos paslaugų ir pagalbos vaikui ir šeimai sistemos įvairiose jo gyvenimo srityse, įgyvendintos kt. priemonės), tačiau pats deinstitutionalizacijos procesas ir jo elementai negali būti baigtinis. Turi būti nuolat peržiūrimi pasiekti rezultatai, tobulinamos ir esant poreikiui keičiamos įgyvendinamos priemonės, nuolat keliami nauji tikslai. Išsikelti tikslai gali būti pasiekti tik įgyvendinant sisteminius sprendimus ir priemones, įtraukiant įvairių sričių specialistus, konsoliduojant įstatymo leidžiamosios, vykdomosios valdžios, savivaldybių institucijų, bendruomenių, nevyriausybinių organizacijų išteklius ir pastangas.